Úhlení

Verča Hladíková

Abstrakt. Příspěvek shrnuje základní metody řešení geometrických úloh. Uvádí jejich orientované verze, které nám umožňují vyhnout se rozebírání různých konfigurací bodů v řešení. Dále obsahuje úlohy vhodné k procvičení této techniky.

Věta. (Charakterizace tětivových čtyřúhelníků) *Nechť $ABCD$ je konvexní čtyřúhelník. Pak následující tvrzení jsou ekvivalentní:*

(i) *$ABCD$ je tětivový (má kružnici opsanou),*
(ii) *$|\sphericalangle ACB| = |\sphericalangle ADB|$ (shodnost obvodových úhlů),*
(iii) *$|\sphericalangle ABC| + |\sphericalangle ADC| = 180^\circ$.*

Věta. (O středovém a obvodovém úhlu) *Body A, B, C leží na kružnici se středem S. Pak*

$$2|\sphericalangle ACB| = |\sphericalangle ASB|.$$

Příklad. (Lemma o dvou kružnicích) Jsou dány kružnice k, l, které se protínají v bodech A, B. Na kružnici k zvolme bod X a sestrojme Y jako průsečík přímky XB s kružnicí l (pokud $X = B$, pak přímkou XB myslíme tečnu ke kružnici k). Ukažte, že nezávisle na volbě bodu X má trojúhelník AXY vždy stejné vnitřní úhly.

Věta. (O úsekovém úhlu) *Nechť ABC je trojúhelník vepsaný do kružnice k a p přímka procházející bodem A. Na přímce p zvolme bod X tak, aby úhel XAB byl ostrý nebo pravý. Pak platí, že p je tečna kružnice k, právě když $|\sphericalangle XAB| = |\sphericalangle ACB|$.*

Definice. *Obloukový úhel* $|\sphericalangle \overrightarrow{AB}|$ dvou bodů A, B ležících na kružnici k je roven $|\sphericalangle AXB|$ pro libovolný bod X ležící na opačném oblouku $\overrightarrow{AB}$.

Příklad. Nechť je $ABCD$ obdélník a P bod na jeho opsané kružnici různý od jeho vrcholů. Nechť W, X, Y a Z jsou kolmé projekce bodu P na strany AB, BC, CD a DA. Ukažte, že jeden z bodů W, X, Y a Z je ortocentrum trojúhelníka tvořeného zbylými body.

Věta. (O obloukových úhlech) *Nechť k je kružnice, A, B, C, D libovolné body na ní a X průsečík AD a BC. Pokud*

(i) *X leží uvnitř kružnice k, pak $|\sphericalangle AXB| = |\overrightarrow{AB}| + |\overrightarrow{CD}|$,*
(ii) *X leží na polopřímce DA mimo kružnici k, pak $|\sphericalangle AXB| = |\overrightarrow{CD}| - |\overrightarrow{AB}|$,*

(iii) *X leží na polopřímce AD mimo kružnici k, pak* $|\sphericalangle AXB| = |\overrightarrow{AB}| - |\overrightarrow{CD}|$.

Definice. *Orientovaným úhlem* $\sphericalangle(p, q)$ dvou přímek p, q (v tomto pořadí) nazveme úhel, o který je třeba otočit p (v kladném směru – tedy proti směru hodinových ručiček), aby otočená p byla rovnoběžná s q. Dovolujeme přitom také otáčení o nulový úhel (identita) a o záporný úhel (o absolutní hodnotu tohoto úhlu v záporném směru).

Lemma. (Základní vlastnosti orientovaných úhlů) *Pro přímky p a q platí*

(i) $\sphericalangle(p, p) = 0$,
(ii) $\sphericalangle(p, q) = -\sphericalangle(q, p)$,
(iii) $\sphericalangle(p, q) + \sphericalangle(q, r) = \sphericalangle(p, r)$,
(iv) $\sphericalangle(p, q) = \sphericalangle(p, q) + k \cdot 180°$, *kde k je celé číslo,*
(v) *pokud body A, B leží na jedné kružnici se středem S, pak* $\sphericalangle(AS, AB) = \sphericalangle(BA, BS)$*(opačná implikace platí za předpokladu, že tento úhel není nulový).*

Můžeme tedy předpokládat, že $\sphericalangle(p, q) \in \langle 0°, 180°)$.

Lemma. *Pokud α, β, γ jsou vnitřní (neorientované) úhly trojúhelníku ABC, potom nastává jedna ze dvou možností:*

(i) $\sphericalangle(CA, AB) = \alpha$, $\sphericalangle(AB, BC) = \beta$, $\sphericalangle(BC, CA) = \gamma$;
(ii) $-\sphericalangle(CA, AB) = \alpha$, $-\sphericalangle(AB, BC) = \beta$, $-\sphericalangle(BC, CA) = \gamma$.

Důsledek. (součet úhlů v trojúhelníku) *Buďte A, B, C tři různé body v rovině. Pak*

(i) $\sphericalangle(AB, AC) + \sphericalangle(BC, BA) + \sphericalangle(CA, CB) = 180°$,
(ii) $\sphericalangle(AB, AC) = \sphericalangle(BA, BC) + \sphericalangle(CB, CA)$.

Věta. (O obvodovém a středovém úhlu pro orientované úhly) *Nechť body A, B, C, X leží na jedné kružnici se středem X pak*

(i) $\sphericalangle(AB, BC) = \sphericalangle(AX, XC)$.
(ii) $2 \cdot \sphericalangle(AB, BC) = \sphericalangle(SA, SC)$.

Věta. (O úsekovém úhlu pro orientované úhly) *Přímka BX je tečna ke kružnici opsané trojúhelníku ABC právě tehdy, když* $\sphericalangle(AC, CB) = \sphericalangle(AB, BC)$.

Věta. (o tětivových čtyřúhelnících) *V rovině jsou dány 4 různé body A, B, C, D. Tyto body leží na jedné kružnici, právě když platí*

$$\sphericalangle(AC, AD) = \sphericalangle(CB, BD).$$

Příklad. (Folklor) Jsou dány kružnice k_1, k_2, k_3, k_4 tak, že k_i a k_{i+1} a protínají v bodech A_i a B_i ($k_5 = k_1$). Ukažte, že pokud je A_1, A_2, A_3, A_4 leží na jedné kružnici, pak i B_1, B_2, B_3, B_4 leží na jedné kružnici.

Definice. *Obloukový orientovaný úhel* $|\sphericalangle\overrightarrow{AB}|$ oblouku AB kružnice k v kladném směru je roven $|\sphericalangle(AX, BX)|$ pro libovolný bod X leží na oblouku $\overrightarrow{BA}$.

Věta. (O orientovaných obloukových úhlech) *Nechť $ABCD$ je tětivový čtyřúhelník a X průsečík přímek AD a BC. Pak* $|\sphericalangle(AX, BX)| = |\overrightarrow{AB}| + |\overrightarrow{DC}|$.

Úloha 1. Přímky p, q se protínají v bodě S. Dále jsou dány body A, B takové, že $\sphericalangle(p, SA) = \sphericalangle(SB, q)$. Paty kolmic z bodů A, B na přímku p označme postupně A_p, B_p a obdobně paty kolmic na přímku q jako A_q, B_q. Dokažte, že body A_p, A_q, B_p, B_q leží na jedné kružnici.

Úloha 2. (Miquelova věta) Je dán trojúhelník ABC. Na přímkách BC, CA, AB leží postupně body X, Y, Z. Dokažte, že kružnice opsané trojúhelníkům AYZ, XBZ a XYC prochází jedním bodem.

Úloha 3. (Lemma o spirální podobnosti) Kružnice k_1 a k_2 se protínají v bodech X a Y. Přímka procházející X protíná k_1 a k_2 podruhé v A a B. Druhá přímka procházející X protíná k_1 a k_2 podruhé v C a D. Ukažte, že jsou si trojúhelníky AYC, BYD podobné.

Úloha 4. Je dán rovnoramenný trojúhelník SAC se základnou AC. Na přímkách SA, SC leží postupně body X, Z takové, že přímka XZ je rovnoběžná s přímkou AC. Buď O střed kružnice opsané trojúhelníku AZS. Ukažte, že přímky XC a SO jsou na sebe kolmé.

Úloha 5. (Švrčkův bod) V trojúhelníku ABC označme $\check{S}$ druhý průsečík osy vnitřního úhlu u vrcholu A s kružnicí opsanou ABC. Dále označme $\check{S}'$ druhý průsečík osy vnějšího úhlu u vrcholu A s kružnicí opsanou. Nakonec označme středy kružnic připsaných ke stranám BC, CA, AB postupně I_a, I_b, I_c a střed kružnice vepsané I. Dokažte

(i) $|\check{S}B| = |\check{S}C| = |\check{S}I| = |\check{S}I_a|$,
(ii) $|\check{S}'B| = |\check{S}'C| = |\check{S}'I_c| = |\check{S}'I_b|$.

Úloha 6. Buď H průsečík výšek trojúhelníku ABC a H' obraz H v osové souměrnosti podle přímky AB. Dokažte, že H' leží na kružnici opsané ABC.

Úloha 7. Skrz průsečík výšek H trojúhelníku ABC vedeme přímku p. Označme p_a, p_b osové obrazy přímky p podle přímek BC, CA. Dokažte, že se přímky p_a, p_b protínají na kružnici opsané.

Úloha 8. (Simsonova přímka) Buď P bod na kružnici opsané trojúhelníka ABC. Dokažte, že paty kolmic z P na strany trojúhelníka (3 body) leží v jedné přímce.

Přímka z předchozí úlohy se nazývá Simsonova přímka trojúhelníku ABC vzhledem k bodu P.

Úloha 9. Jsou dány body A, B, C, P na jedné kružnici. Kružnice k se dotýká přímky PA v bodě A a prochází bodem B. Druhý průsečík této kružnice s přímkou AC označme X. Dokažte, že přímka BX je kolmá na Simsonovu přímku trojúhelníku ABC vzhledem k bodu P.

Úloha 10. Je dán ostroúhlý trojúhelník ABC. Nechť D, E, F paty výšek z vrcholů A, B, C. Jeden z průsečíků EF s kružnicí opsanou troúhelníku ABC označme P. Průsečík přímek BP a DF označme Q. Ukažte, že $AP = AQ$.
(IMO Shortlist 2010)

Úloha 11. Na stranách trojúhelníka ABC leží postupně body P, Q, R. Nechť k_A, k_B a k_C jsou kružnice opsané trojúhelníkům AQR, BRP, CPQ. Jsou-li X, Y a Z druhé průsečíky AP s k_A, k_B a k_C, pak ukažte, že $\frac{YX}{XZ} = \frac{BP}{PC}$. (USAMO 2013)

Úloha 12. Nechť MN je přímka rovnoběžná se stranou BC trojúhelníku ABC, tak že $M \in AB$ a $N \in AC$. Přímky BN a CM se protínají v P. Kružnice opsané trojúhelníkům BMP a CNP se podruhé protínají v Q. Ukažte, že $|\sphericalangle BAQ| = |\sphericalangle CAP|$.
(Balkán 2009)

Úloha 13. Kružnice k_1 a k_2 se protínají v bodech P a Q. Nechť AC a BD jsou takové tětivy kružnic k_1 a k_2, že přímky AB a CD se protínají v P. Přímky BD a AC se protínají v X. Y je bod na k_1 takový, že $PY \parallel BD$. Z je bod na k_2 takový, že $PZ \parallel AC$. Ukažte, že body Q, X, Y, Z leží na jedné přímce. (USA TST 2007)

Úloha 14. Je dán trojúhelník ABC s kružnicí opsanou k. Nechť l je libovolná přímka v rovině a l_A, l_B, l_C obrazy l podle úseček BC, CA,AB. Nechť $A'B'C'$ je trojúhelník určený přímkami l_A, l_B, l_C.

(i) Ukažte, že střed kružnice opsaný trojúhelníku $A'B'C'$ leží na k.
(Irán 1995)

(ii) Předpokládejme, že l je tečna k. Ukažte, že kružnice opsaná $A'B'C'$ se dotýká kružnice k. (IMO 2011/6)

Návody

1. Najdi tětivové čtyřúhelníky.

2. Najdi obvodové úhly a využij součet úhlů v trojúhelníku.

3. Využij velikost vedlejšího úhlu v tětivovým čtyřúhelníku.

4. Použij středové a obvodové úhly.

5. (i) Osy úhlů jsou na sebe kolmé.
(ii) Využij obvodové úhly.

6. Vyúhli.

7. Použij obloukové úhly.

8. Využij velikost vedlejších úhlů v tětivových čtyřúhelnících.

9. Použij větu o úsekových úhlech.

10. Ukaž, že APFQ je tětivový čtyřúhelník.

11. Použij lemma o spirální podobnosti.

12. Najdi tětivové čtyřúhelníky a použij spirální podobnost.

13. Ukaž, že XQAC je tětivový čtyřúhelník.

Literatura a zdroje

[1] Martin Tancer: *Orientované úhly*, Prudka, 2002.
[2] Mirek Olšák: *Orientované úhlení*, Domašov, 2012.
[3] Michal 'Kenny' Rolínek: *Angle chasing*, Dobrá voda, 2010.
[4] Titu Andreescu a Razvan Gelca: *Mathematical Olympiad Challenges*, Birkhäuser, 2011.
[5] Evan Chan: *http://web.evanchen.cc/handouts/Directed-Angles/Directed-Angles.pdf*